

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA YOQILG‘I ENERGETIKA
SANOATINI SOLIQ NAZORATINI TASHKIL ETISHNING
TAKOMILLASHTIRISH**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

mustaqil izlanuvchi

Abdullaev Shuxrat Sultanbaevich

ABDULLAYEV.SHUXRAT.80@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0007-5773-5162>

Annotatsiya: Mazkur maqolada qazib olingan tabiiy gaz, neft va gaz kondensatini qayta ishlashni amalga oshirgan hollarda soliq bazasi ushbu foydali qazilmalardan olingan mahsulotlarni realizatsiya qilish hamda kengaytirish, neft-gaz, yoqilg‘i energetika sanoati sohasidagi yirik soliq to‘lovchilarda soliq nazoratini samarali tashkil etish masalalari hamda soliqqa tortish muammosini bartaraf etish bo‘yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: daromad manbai, soliq ma‘muryatchiligi, soliq hisoboti, an’anaviy reja, xalqaro soliqqa tortish, tabiiy boyliklar, soliqqa tortish, suv resurslari, yer resurslari, yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq, undirish tartibi, nedra, mulkiy soliqlar.

Kirish: “Jahon amaliyotida neft sanoatida royalti o‘rtacha 0 dan 50% gacha tebranadi”¹. Royalti nomi bilan yuritiluvchi tog‘-kon sanoati soliqlari Kanada, Xitoy, AQSh va Hindistonda keng tarqalgan bo‘lib, AQShning turli shtatlarida qimmatbaho metallar uchun tabiiy resurslarni qazib olish uchun soliq va litsenziyalangan qazib olish solig‘i olinadi. Kanadada yer qa’ridan foydalanuvchining yalpi daromadining 2 foizi yoki sof foydasining 15 foizi miqdorida royalti to‘lash odatiy hol bo‘lib bormoqda. Yer osti boyliklarini o‘zlashtirishni salohiyatli investorlarga taqdim etish orqali qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish maqsadida soliq stavkalarini auksion savdolari vositasida kim

¹ Туманова Е.Ю. Правовые основы недропользования. Учебное пособие. Ставрополь 2017. стр. 74.

oshdi usulida belgilash amaliyotidan ham foydalanilmoqda. O'zbekistonda so'nggi yillarda foydali qazilma konlarini sanoat usulida o'zlashtirish, geologiya-qidiruv ishlarini rag'batlantirish orqali yer qa'ridan foydalanuvchilarga qulay ishbilarmonlik muhitini yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mustaqillik yillarida tarmoqqa xorijiy investorlarning qiziqishlari ortib, 2004-yildan Rossiyaning Lukoyl neft kompaniyasi neft gaz tarmog'i bozoriga kirib kela boshlagan hamda "O'zbekneftgaz" Milliy xolding kompaniyasidan iborat investorlar konsorsiumi imzolangan. Mazkur shartnoma doirasida Qandim konlari guruhi uchastkasi, Xauzak, Shodi uchastkalari va Qo'ng'iro't uchastkalari bo'yicha 35-yil muddatga (mega-loyiha) mahsulotni taqsimlash Kelishuvi (SRP) imzolandi².

Shuningdek, 2002-yil tomonlar o'rtasida hamkorlikni faollashtirish va kengaytirish maqsadida "Gazprom" OAJ hamda "O'zbekneftgaz" MXK gaz sohasida strategik hamkorlik to'g'risida Kelishuv imzolandi. Shaxpaxta konida qoldiq zahiralarni konservatsiyadan chiqarish va o'zlashtirish bo'yicha pilot loyihasini respublikada amalga oshirish O'zbekiston neft-gaz sektorida "Gazprom"ni keyingi faoliyati rivojlanishiga imkon berdi. 2014-yil 14-aprelda "Shaxpaxta konini ishlash" loyihasi bo'yicha "O'zbekneftgaz" MXK bilan "Zarubejneftegaz" YoAJ, "Gazprom" OAJ va "Gas Project Development Central Atsia AG" (Shveysariya) tarkibdan iborat konsorsium o'rtasida mahsulotni taqsimlash Kelishuvi (SRP) imzolandi³.

Mazkur shartnomalarning imzolanishi bilan mamlakatimizda konlarni aniqlash, qidirish va foydali qazilmalarni kavlab olishga investitsiyalar kiritilganda mahsulot taqsimotiga oid bitimlarni tuzish, ijro etish va bekor qilish jarayoni yangi bosqichga ko'tarildi. Mazkur bitimlar asosida dastlab "orqaga qaytish" ("netback") prinsipiga tayangan holda soliq bazasini aniqlash tizimi belgilanib, qayta ishlash natijasda olingan yakuniy maxsulotlar realizatsiyasidan ularni ishlab chiqarish uchun sarflangan xarajatlar chegirilishi joriy qilindi. Shundan so'ng maxsulot

² <https://www.ung.uz/about/history>

³ <https://www.ung.uz/about/history>

taqsimotiga oid bitim doirasida qazib olingan neft va/yoki gaz kondensati keyinchalik qayta ishlangan mahsulot sotilishi bilan xom ashyo berish asosida qayta ishlansa, soliq solinadigan bazani aniqlash uchun “orqaga qaytish” (“netback”) prinsipiga asoslanib aniqlanadigan neft va/yoki gaz kondensatini yetkazib berish punktidagi hisoblangan narx qo'llaniladigan bo'ldi. O'tgan yillar davomida kuzatilgan energiya tanqisligi bo'yicha hukumat tomonidan neft gaz tarmog'i korxonalariga uglevodorod konlarini samarali boshqarish bo'yicha bir qator talablar qo'yildi.

Xususan “O'zbekneftgaz” aksiyadorlik jamiyati tasarrufidagi uglevodorod konlarini samarali va maqsadli ishlatish, ulardan tabiiy gaz va suyuq uglevodorod xomashyosi qazib chiqarishni oshirish hamda mavjud quduqlarning bir maromda ishlatilishini ta'minlash bo'yicha ishlar boshlab yuborildi. Ushbu tadbirlar doirasida dunyoning yetakchi neft servis kompaniyasi “Schlumberger” bilan birgalikda jahon tajribasi asosida 2023-yil uchun umumiy qiymati 5,7 trln.so'mga teng bo'lgan 744 ta geologik-texnik chora-tadbirni o'z ichiga olgan “Makro invest dastur” ishlab chiqildi⁴. Unga asosan jami 111 ta yangi quduqni burg'ilash, 608 ta quduqda kapital ta'mir hamda intensivatsiya ishlari va 25 ta texnologik ob'ektni (siquv kompressor stansiyalari, gazni dastlabki tayyorlash qurilmalari, kichik kompressor qurilmalari, gaz yetkazib berish quvurlari) qurib ishga tushirish rejalashtirilgan. Qazib chiqarish chora-tadbirlarini amalga oshirishda geologik-texnologik risklarni kamaytirish maqsadida 2023-yilda yangi ochiladigan barcha konlarning geologik modeli, 28 ta konning gidrodinamik modeli va 40 ta konning tarmoq modellari, 8 ta konning integral modellarini tuzish ishlari hamda 2020-2022-yillarda ishlab chiqilgan 19 ta konning geologik modeli, 65 ta konning gidrodinamik modeli va 40 ta tarmoq modelini yangi burg'ilangan quduqlar ma'lumotlari asosida yangilash ishlari amalga oshiriladi⁵.

Xususan, 2022-yil 1-yanvardan boshlab likvidligi yuqori bo'lgan tabiiy gazlar, neftlar va kondensatlar shuningdek metallar bo'yicha geologik o'rganish

⁴ <https://kun.uz/news/2023/01/23/2023-yilda-gaz-qazib-olishni-9-foizga-oshirish-imkoniyati-borligi-aytili>

⁵ <https://kun.uz/news/2023/01/25/ozbekneftgaz-aj-tomonidan-2023-yilda-744-ta-geologik-texnik-chora-tadbirlar-amalga-oshirish-hamda-buning-evaziga-328-mlrd-kub-metr-tabiiy-gaz>

yoki tayyor holdagi yer qa'ri uchastkalari bo'yicha qazish ishlari huquqini qo'lga kiritish uchun o'tkaziladigan tanlov savdolari bo'yicha maxsus tartibi belgilana boshlandi. Ushbu tartib doirasida geologiya-qidiruv va (yoki) izlanish ishlari o'tkazish uchun ajratilgan yer uchastkalari tanlov g'olibi aniqlangunga qadar yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i solish ob'ekti sifatida qaralmaydigan bo'ldi. Shuningdek, ajratilgan maydon va foydali qazilma turlariga qarab, geologik o'rganishlar va (yoki) izlanish ishlari uchun yer qa'ridan foydalanganlik uchun yillik litsenziya to'lovi joriy qilindi. Fikrimizcha islohotlar davomida yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning bazaviy stavkalarini saqlab qolgan holda likvidliligi yuqori bo'lgan murakkab texnologiyalar asosida qazib olinadigan foydali qazilmalar bo'yicha soliq stavkalarini qayta kshrib chiqish maqsadga muvofiq sanaladi. Bugungi kunga qadar amaliyotda tarmoq korxonalarining barchasiga tabiiy gaz bo'yicha soliq stavkasi 30 foiz, neft va gaz kondensati bo'yicha 20 foiz, utilizatsiya qilingan tabiiy gaz, realizatsiya qilingan hajmi bo'yicha 9 foizdan iborat bo'lgan stavka qo'llanilmoqda edi. Shuningdek, foydali qazilmani qazib olish (ajratib olish) hajmi yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq solish ob'ekti hisoblanib, soliq bazasi yer qa'ridan foydalanuvchi tomonidan mustaqil ravishda har bir qazib olingan (ajratib olingan) foydali qazilmaga, shu jumladan asosiy foydali qazilmani qazib olishda birga chiqadigan foydali komponentlarga nisbatan aniqlanar edi⁶. Qolaversa soliq bazasi qazib olingan (ajratib olingan) foydali qazilmalar hajmining hisobot davri uchun o'rtacha olingan realizatsiya qilish bahosida hisoblab chiqilgan qiymati sifatida aniqlangan bo'lib, o'rtacha olingan realizatsiya qilish bahosi har bir qazib olingan (ajratib olingan) foydali qazilma bo'yicha pulda ifodalangan realizatsiya qilish hajmlarini (qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'ini chegirgan holda) ularning naturada ifodalangan realizatsiya qilish hajmiga bo'lish orqali alohida aniqlangan⁷.

Soliq bazasini aniqlashda o'rtacha olingan realizatsiya qilish bahosi qo'llanilishi, kam rentabelli konlarni o'zlashtirish, ularni xo'jalik faoliyatiga jalb

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси.

⁷ Ўша манба.

etish faoliyatini rag'batlantirmagan. Shu bilan birga dunyo amaliyotida qo'llanib kelinayotgan tartiblar asosida soliq to'lovchilar tomonidan amalga oshirilgan dastlabki ishlov berish qayta ishlash va tashish xarajatlari soliq bazasidan chegirilmagan. Bu esa o'z navbatida qazib olish jarayoni murakkab bo'lgan juda katta mablag' talab etgan konlarni ishlab chiqarish faoliyatiga jalb etilmasdan qolishiga sabab bo'lgan degan fikrdamiz.

Jumladan, 2023-yilda budjet bo'yicha ichki bozorda tabiiy gazni ulgurji sotib olish va sotish bo'yicha ixtisoslashtirilgan kompaniya zararlarini qoplash uchun 14,2 trln.so'm xarajat yo'naltiriladi⁸. Yoki birinchi darajali budjet xarajatlarining 7 foizi ushbu korxonaga sarflanadi. Ushbu zararni qoplash uchun 2022-yilda 9,2 trln.so'm mablag' birinchi darajali budjet xarajatlaridan ajratilgan⁹. Neft va gaz quduqlarini geologik jihatdan o'rganish va aniqlash ularni qazib chiqarish jarayoniga jalb qilish murakkab texnologik jarayon hisoblanib, izlov-qidiruv quduqlarini burg'ulash va shu bilan bog'liq jarayonlar murakkabligicha qolmoqda. Xususan, Qashqadaryo, Surxondaryo mintaqalarida chuqurligi 4000 – 6000 metrdan qazib olinishi lozim bo'lgan gaz konlari mavjud bo'lib, ushbu konlardan qazib olish subsidiya asosida tabiiy gaz sotayotgan davlat uchun qimmatga tushadi. Shu sababdan bugungi kunda mamlakatimizdagi mavjud konlar davlatga tegishli yoki bitim asosida xorijiy korxonalariga berilgan bo'lib, yangi konni aniqlash va qazib olishga investor jalb qilish uchun investitsion jozibadorlikni oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Tabiiy boyliklarning zaxirasi doimo qat'iy hisobda turuvchi hisobot balanslari orqali hisobi yuritilganligi bois, bugungi kunda ushbu tarmoqning hisobot balanslarini shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilmagan.

Barchamizga sir emaski bugungi kunda neft gaz quduqlarining asosiy qismi davlat ulushiga ega korxonalar (O'zbekneftgaz AJ) mahsulot taqsimotiga oid bitim bo'yicha faoliyat yuritayotgan va xorijiy kompaniyalar ixtiyorida bo'lib, davlat

⁸ Ўзбекистон Республикасининг «2023 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 30.12.2022 йилдаги ЎРҚ-813-сон.

⁹ Ўзбекистон Республикасининг «2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 30.12.2021 йилдаги ЎРҚ-742-сон.

budjet ining daromad qismi shakllanishida tarmoq korxonalari yetakchi o'rinni egallaydi. Soliq tushumlari bo'yicha bir yilda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha tushadigan 14 trln.so'm mablag'ning 20 foizini tarmoq korxonalari ta'minlaydi. O'rganishlardan ma'lum bo'lishicha, neftgaz bozorida faoliyat olib borayotgan xususiy kompaniyalar bilan ma'lum muddatga shartlar kelishib olingan bo'lib, ularning faoliyati mahsulot taqsimotiga oid bitim (SRP) bo'yicha tartibga solinadi. "O'zbekneftgaz" AJ tomonidan joriy yilda umumiy qiymati 5,7 trln so'mga teng bo'lgan 744 ta geologik-texnik chora-tadbirni o'z ichiga olgan "Makro invest dastur" ishlab chiqilgan¹⁰. Unga asosan jami 111 ta yangi quduqni burg'ilash, 608 ta quduqda kapital ta'mir hamda intensivatsiya ishlari va 25 ta texnologik ob'ektni (siquv kompressor stansiyalari, gazni dastlabki tayyorlash qurilmalari, kichik kompressor qurilmalari, gaz yetkazib berish quvurlari) qurib ishga tushirish rejalashtirilgan¹¹.

So'ngi vaqtlarda kuzatilayotgan energiya tanqisligi, mavjud zaxiralar hajmining kamayishi va yangi konlarda izlov qidiruv ishlarini amalga oshirish jarayonini rag'batlantirilmaganligi sohaning inqiroz yoqasiga kelib qolishiga sabab bo'lgan. Shu munosabat bilan yangi neft gaz konlari bo'yicha soliq bazasini aniqlash tartibini takomillashtirish, soliq stavkalarini pasaytirish hamda yangi konlar to'liq ish holatiga kelgandan so'ng (dastlabki ikki yil davomida) vaqtinchalik soliq imtiyozlarini joriy qilish, soliq bazasini aniqlashda soliq to'lovchilar tomonidan amalga oshirilgan qayta ishlash va tashish xarajatlarini chegirishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Taklif va tavsiyalar:

Bugungi kunda jami 743 nafar marksheyderlar mavjud bo'lib, shundan 47 nafari (6 foiz) davlat idoralarida, 696 nafari (94 foiz) xususiy tashkilotlarda (ularning o'rtacha marksheyderlik xizmat haqi 8 mln so'm) faoliyat yuritadi. Davlat idoralaridagi marksheyderlarning soni cheklanganligi hamda yer qa'ridan foydalanuvchilar haqiqatda qazib olgan (ajratib olgan) foydali qazilmalar hajmini

¹⁰<https://kun.uz/news/2023/01/25/ozbekneftgaz-aj-tomonidan-2023-yilda-744-ta-geologik-texnik-chora-tadbirlar-amalga-oshirish-hamda-buning-evaziga-328-mlrd-kub-metr-tabiiy-gaz>.

¹¹Уша манба

tekshirish uchun Kon-geologiya faoliyatini nazorat qilish inspeksiyalarining mutaxassislarini yiliga ikki martadan ko'p bo'lmagan holda jalb qilish belgilanganligi sababli yer qa'ridan noqonuniy foydalanish holatlarida soliq nazorati tadbirlarini o'z vaqtida o'tkazish imkoniyati mavjud emas. Soliq organlariga marksheyderlik xizmatlarini ko'rsatuvchi tashkilotlar bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnoma tuzgan holda mutaxassislarni jalb qilish huquqini berish. Bunda marksheyderlik xizmatini ko'rsatuvchi tashkilotlarga o'lchov ishlari yakuni bo'yicha qo'shimcha undirilgan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq summasining 10 foizi, biroq mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining o'n baravaridan ko'p bo'lmagan miqdorda haq to'lash lozim bo'ladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

Ўзбекистон Республикасининг “2023 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида”ги Қонуни, 30.12.2022 йил ЎРҚ-813-сон.

Базаров Х.М. “Мамлакатимизда инвестицияларни жалб қилиш ва ер қаъридан фойдаланувчиларга солиқ солиш тартибини такомиллаштириш йўллари” Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнал. №6-сон. Ноябрь-декабрь, 2021 йил.

Ўзбекнефтгаз АЖнинг маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.